

a másodikban a kegyhelyet is ápoló ferencesek saját maguknak helyben összegyűjtött könyvei, azaz szintén nyomdatermékek szerepeltek, a harmadik részben a búcsúsok és patrónusok Andocsra hordott kegyes adományait veszi számba a kötet, az inventáriumokban fellelt *ex votók* listáját is tartalmazó tanulmányban (Öltözetek és ajándékok 1731 és 1850 között). Ez a fejezet, az ájtatos nyomtatványokhoz hasonlóan, szorosan kapcsolódik andocsi kegyszobor és a 17. században már bizonyosan létezett búcsúik problematikájához. A más kegyhelyeken is fellelhető adományok (ékszerek, ezüst offerek) mellett Andocs a ferencesekkel majdnem egy időben megjelenő vallásos tevékenység, a kegyszobor öltöztetésével tűnik ki a 18. századi búcsújáró helyek közül. A Máriának és a kis Jézusnak viseleteket adományozók között a 18. században még jórészt a régió (fő)nemesi elitjének képviselőit azonosítja a szerző a kolostor levéltári forrásai alapján, az adományozás, s ezzel együtt az öltöztetés spirituális processzusa azonban egészen napjainkig tart, így a 20. század első felében több kalocsai hímezésű ruhamodell is bekerült a gyűjteménybe. Bár a tanulmány végén egy 2019-ben készült fotón a kegyszobor új öltözetének ünnepélyes templomba vitele is látható, az öltöztetéssel kapcsolatos liturgikus cselekményekről nem esik szó.

Knapp Éva három könyvet szerkesztett egybe az *Andocs* c. kötetébe, a három tanulmány és a hozzájuk kapcsolódó katalógusok önállóan is megállnak a helyüket a művelődéstörténet, vallási néprajz és könyvtártörténet tematikájában. Összekapcsolódásuk azonban tudományos eredményekkel is erősíti egy nagyhírű dunántúli búcsújáróhely spirituális vonzerejét, egy olyan helyszínt jelenítve meg a kötet olvasóinak, ahol együtt látjuk a szentképet vásároló, az imafüzetből buzgón imádkozó, a csodatévő kegyszobornak melengető ruházatot adományozó búcsúst és hívőt, valamint a kegyhelyet gondozó, ott miséző és könyvtárban elmélyülten olvasó ferences szerzetest.

(ism.: Gyulai Éva)

„[É]lek, pedig már meghaltam” – Hédi Fried története

(Hédi Fried: Egy élet szilánkjai. Utam Auschwitzba. Budapest, 2020, Joshua Könyvek. 229 o. ISBN 978-615-5730-71-9)

A magyar könyvkiadás régi adósságát törleszti a Joshua Könyvek kiadó a közelmúltban megjelentetett *Egy élet szilánkjai. Utam Auschwitzba* című holokauszt-memoárral, melynek első, svédországi kiadása óta

csaknem három évtized telt el. Ezért különösen örvendetes, hogy a svéd mellett már angol, orosz, német, héber és román nyelveken is közreadott művet most a magyar olvasó is kézbe veheti, s megismerkedhet a magyar származású szerző, Hédi Fried élettörténetével. A fordítás, mely Botond Ágnes munkája, az 1992-es svéd kiadás (*Skärvor av ett liv. Vägen till och från Auschwitz*. Stockholm, Natur & Kultur) alapján készült.

Noha fogadott hazájában, sőt nemzetközileg is nagy népszerűségnek és elismertségnek örvend, az 1924-ben Máramarosszigeten született író, pszichológus és holokauszt-túlélő neve Magyarországon szinte ismeretlen. A 96 esztendőes Fried 1945 óta él Svédországban, ahol a demokrácia híveként és az idegengyűlölet elleni küzdelem elkötelezettjeként vált ismertté. Ennek szellemében hozta létre néhai férjéről elnevezett alapítványát (Michael A. Fried Foundation 2001) a rasszizmus, antiszemitizmus és xenofóbia elleni oktatás terén kiemelkedőt nyújtó tanárok támogatására. Emellett fáradhatatlan munkát végez, hogy segítse a hasonló gyötrelmeket átélte, s a múlt árnyaival továbbra is viaskodó holokauszt-túlélőket. Az ő találkozóhelyükként alapította meg 1984-ben a Stockholmban működő Café 84 elnevezésű központot, ahol pszichológusként is tevékenykedik. Kiemelkedő fontosságúnak tartja továbbá, hogy a fiatalabb generációk megismerjék a holokauszt eseményeit és tanulságait, ezért kezdett 2001-ben – 77 évesen – tanítani a stockholmi tanárképzőn, miközben Svédország-szerte tart előadásokat tapasztalatairól, elsősorban iskolákban és egyetemeken. A diákok leggyakoribb kérdéseit és Fried válaszait tartalmazó kötet – amit 2018 óta minden 9. osztályos svéd tanuló kézhez kap – a Joshua Könyveknek köszönhetően hamarosan hazánkban is elérhető lesz *Kérdések és válaszaim a holokausztról* címmel. A szerző számos magasrangú kitüntetés és elismerés birtokosa. Egyebek mellett díszdoktorává avatta a Stockholmi Egyetem, humanitárius, oktatási és pszichológusi tevékenységéért elnyert több svéd állami és szakmai díjat, de kitüntette a jeruzsálemi Jad Vasem is és megkapta a Theodor Herzl- és Raoul Wallenberg-díjat.

A mikrotörténeti perspektívát kínáló, kilenc fejezetre és epilógusra tagolódó autobiográfiából ismerhetjük meg a Szmuk Hédi néven napvilágot látott szerző élettörténetét, mely a máramarosszigeti kezdetektől Auschwitz-Birkenau és más náci táborok megpróbáltatásain keresztül vezetett az új életet ígérő Svédországba. Az 1944–1945-ben elszenvedett trauma iszonytató mértékét tükrözi a kötet szerkezete, melyben a vészkorszak eseményeinek leírása teszi ki az önéletrajz legterjedelmesebb – hat fejezetet felölelő – részét. A megelőző gyermek- és ifjúkor, valamint a felszabadulás utáni felnőttkori évtizedek csupán keretet adnak a második világháborús történéseknek.

A trianoni döntés által Romániának ítélt erdélyi városban cseredő kislány szerető, gondoskodó, de a szabályok betartását megkövetelő családban nevelkedett. Az édesapa, Szmuk Ignác, egy kartondobozokat készítő gyár résztulajdonosa volt, az édesanya, Frida, háztartásbeli. Az elbeszélés szerint kisebbik lányuk, Livi, 1929-ben született. (Valójában 1927-ben, a szerzőt itt megcsalhatta az emlékezete.) A település rendkívül népes zsidó közösségnek nyújtott otthont, a lakosok közel fele zsidó volt. Hédi orvosi egyetemre készült, de terveit keresztülhúzták az 1940. augusztusi második bécsi döntés következményei, minek alapján Máramarossziget újra Magyarország része lett, s életbe léptek az ottani, zsidóságot sújtó intézkedések. Újabb negatív fordulatot hozott az 1944. március 19-i német megszállás, minek eredményeképpen a Szmuk család április közepén a helyi gettóba kényszerült, majd május 16-án a legelső transzporttal Auschwitz-Birkenauba deportálták őket. A szülők a gázkamrákban lelték halálukat, lányaik számára pedig csaknem egy éven át tartó pokoljárás kezdődött. Lengyel területről Hamburg környéki táborokba kerültek, míg végül 1945. április 15-én – Hédi új születésnapján – angol katonák szabadították fel őket Bergen-Belsenben. Onnan egyenesen Svédországba vitt az útjuk, szülővárosukba csak évtizedekkel később látogattak vissza. Az idősebb nővér a szintén Máramarosszigetről származó Fried Mihályhoz ment feleségül, húga egy német zsidóhoz. Mindkettőjüknek három gyermeke született.

Hédi Fried könyve minden lényeges, a holokauszt témájával kapcsolatban rendszeresen felmerülő – az áldozatok, az elkövetők és a kívülállók magatartását is boncolgató – kérdéssel foglalkozik. Tudtak a leendő áldozatok a koncentrációs táborok létezéséről? Volt lehetőségük a menekülésre? Milyen szerepet játszott a korabeli magyar vezetés? Milyen mértékű volt az antiszemitizmus a németek között? Hogyan reagált a keresztény közösség az üldözésekre? Milyen információkkal rendelkezett a népi társadalom a civil lakosság? És még sorolhatnánk. Egyértelmű vagy az ismert sablonokat felülíró válaszokat ugyan nem kapunk, de nem is ez a feladata az efféle történetírásnak. A valódi érték a közvetlen, személyes – jelen esetben nőként megélt – tapasztalatok megosztásában rejlik és a már meglévő ismereteink árnyalásában. Ilyen izgalmas adalék annak a markáns generációs különbségnek az ábrázolása, amit a szerző az 1940. évi magyar hatalomátvétel kapcsán örökít meg: miközben a szülők és az idősebb nemzedék tagjai ujjongva fogadják a második bécsi döntés hírért, s a magyarokban védelmezőiket látják, a kamasz Hédi és társai szomorúan reménykednek az általuk ismert rend, vagyis a román uralom helyreállításában. Mert, hiszen „[e]ltartott egy darabig, de a tanárainknak végül sikerült minket, zsidó gyermekeket román hazafiakká nevelni, akik lenézték ’magyar’ szüleiket.” (38. o.)

Bár Fried visszaemlékezésében a történet-elbeszélő szál dominál, mégsem klasszikus önéletírás az övé. Nem csak időben és térben történő utazásra invitál, hanem a pszichológus-író saját elméjében, gondolataiban, érzéseiben is kalandozhat az olvasó. Ott, ahol valamilyen kollektív tudattalannak köszönhetően talán már gyermekkorában készült a későbbi megpróbáltatások elviselésére: „Elkezdttem hozzáedzeni magam a különböző időjárási körülményekhez. Télen nyitva hagytam a szobám ablakát, és csak egy vékony pléddel takaróztam. Nyáron csukott ablaknál, vastag dunyha alatt aludtam. Megpróbáltam hozzászoktatni magam az éhezéshez, és alig ettem, mígnem anyám aggódni kezdett értem. Vajon valahol mélyen sejtettem, mi vár rám?” (35–36. o.)

Ez a különleges, sejtelmes látásmód át- és átszövi az egyébiránt tárgyilagosságra törekvő narrációt. Az is csak sejthető, hogy Fried egyik motivációja élettörténete megírásakor az öngyógyítás volt. Sorstársaihoz hasonlóan neki is voltak, s talán vannak is még tátongó lelki sebei, melyek közül az édesanyja halála kapcsán érzett büntudata a legsúlyosabb. Nyomasztják az auschwitzi rámpán, az elválás pillanatában felgyülemlett érzései, és önmarcangolásra készítetik: „A másodperc törtrésze alatt futott át a fejemen a gondolat: ő meg fog halni, mi pedig életben maradunk. Nem akarok vele menni. Élni akarok.” (95. o.) Am a kötet végéhez közeledve egy másik alkotói szándék is előtűnik, ezúttal világos megfogalmazásban. Egy olyan célkitűzés, amelyiknek a fontosságát negyven évbe telt felismerni, s ami az 1945. április 15-én kapott „ráadáséletnek” (224. o.) értelmet adott: elmondani a történeteket, hogy ne ismétlődhessen meg az embertelenség. Ekkor válik nyilvánvalóvá a kötetet bevezető, Gunnar Ekelöf svéd költő szavait idéző mottó jelentősége, miszerint „Csak mint tanú ember az ember. Ragadd meg a tollat, és írj!”

E mottó szellemében kezdett írni Fried, hogy megossza tapasztalatait az eseményeket át nem élt nemzedékek tagjaival. S bár javarészt egy szilánkokra tört régi élet utáni, testi-lelki gyötrelmekkel terhelt periódust ábrázol, önéletírásának lapjairól mégsem sugárzik gyűlölet és bosszúvágy. Tárgyilagossá, helyenként melankolikus, fanyar humorral és iróniával fűszerezett elbeszélése a hétköznapokban természetesnek, sőt jelentéktelennek tűnő dolgok értékére hívja fel a figyelmet, megértetve az olvasóval, hogyan válhatott kinccsé a táborok kegyetlen világában egy zöldellő ágacska, luxuscikké egy kis darab szappan vagy egy féltényérnyi papiros, valutává az étel, avagy törődő lényé egy apró légy, mely a foglyokat kísérte útjukon.

Csodálatosan megírt olvasmány született Hédi Fried tollából kitarásról, élni akarásról, összetartásról, az emberi kapcsolatok és az apró örömek megbecsülésének fontosságáról, melynek magyar nyelvre való átültetése kitűnően sikerült. Csupán a cím fordítása

ébredt némi hiányérzetet, mert abban a svéd eredetivel ellentétben az Auschwitzba vezető út kap csak hangsúlyt, az onnan kivezető nem. Kiadói részről hasonlóan igényes, szép kivitelű puhatáblás kötet született, ami megfizethető áron teszi elérhetővé a szerző egyéni hangú visszaemlékezését az érdeklődő fiatalok és az idősebb közönség számára. Az olvasás közben felmerülő kérdések pedig remélhetőleg megválaszolásra kerülnek Fried hamarosan megjelenő, válaszokat ígérő újabb könyvében.

(ism.: Sz. Halász Dorottya)

BITSKEY ISTVÁN: Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében

Budapest, Universitas Kiadó, 2015. 234 old.

A napjainkban új erőre kapó Pázmány-kutatásoknak kétségtelenül több műhelye is van: a leglátványosabb eredményeket az a két kutatócsoport tudja felmutatni (Hargittay Emil és Tusor Péter vezetésével), amelyik egyrészt textológiai kutatásaival, a Pázmány-életmű kritikai kiadásának folyamatban lévő munkálataival biztosabb alapokra fektethet minden további kutatást, miközben folyamatosan készülnek a „bíboros Cicero” írói teljesítményét értékelő tanulmányok és monográfiák is; másrészt pedig történészek tárják fel Pázmány egyházfői és politikusi teljesítményét – szintén a levéltári források lehető legteljesebb körének az ismeretében. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem természetesen áll e kutatások mögött, mindkét kutatócsoport a PPKE égisze alatt működik. A teológiai stúdiumoknak az egyik új produktumát pedig Szabó Ferenc SJ kötete jelentheti (*Reformáció és katolikus megújulás. Válogatott Pázmány-tanulmányok*, Bp., Szent István Társulat, 2018).

Arra azonban, hogy a Pázmány alapította egyetemen kívül is jelentős Pázmány-eredmények születtek és születnek ma is, a most ismertetett kötet a bizonyíték: Bitskey István irodalomtörténész professzor gyűjtötte össze benne debreceni – jobbjára egyszemélyes – műhelyének az utóbbi időben keletkezett tanulmányait. Pázmány végigkíséri Bitskey István tudósi pályáját: első monográfiáját róla írta, utóbb szlovák nyelvű könyvben foglalta össze a legfrissebb eredményeit. Az ismertetett kötetben is az egész életmű értelmezésére vállalkozik a szerző a 2000 és 2015 közt publikált írások újraközlésével. Az eredeti írások annak idején folyóiratokban, konferencia- és tanulmánykötetekben láttak napvilágot, s szinte megjelenésüket követően